

Dutch School of Landscape
Architecture

Perspectieven 1

Landschapsarchitectuur:
Tussen ontwerp & onderzoek

LANDSCHAPS- ARCHITECTUUR: TUSSEN ONTWERP & ONDERZOEK

Samenstelling & redactie

Steffen Nijhuis

Danielle Niederer

Bijdragen

Joeri de Bekker

Steven Delva & Marieke Berkers

Noël van Dooren

Mark Eker

Harma Horlings

Joks Janssen

Inge Kersten & Hank van Tilborg

Sanda Lenzholzer

Madeleine Maaskant

Jan Herman Meijer & Danielle Niederer

Steffen Nijhuis

Jorrit Noordhuizen & Wieteke Nijkrake

Adrian Noortman, Jeroen de Vries & Johan Vlug

Egbert Stolk

Abe Veenstra

Dutch School of Landscape Architecture 2017

Inhoud

Voorwoord 7

Berno Strootman

Introductie 9

Inleiding 10

Steffen Nijhuis & Danielle Niederer

Het pionieren voorbij, DSL 2009-2017 12

Jan Herman Meijer & Danielle Niederer

DESIGN=RESEARCH, een introductie 20

Egbert Stolk

Op het grensvlak 26

Joks Janssen

De opleidingen 33

Ontwerponderzoek in de landschapsarchitectuur aan de Wageningen Universiteit 34

Sanda Lenzholzer

Ontwerpend onderzoek binnen de opleiding Management van de Leefomgeving HAS Hogeschool Den Bosch 40

Joeri de Bekker

Ontwerpend onderzoek binnen de opleiding Tuin- en landschapsinrichting Hogeschool Van Hall Larenstein 46

Adrian Noortman, Jeroen de Vries & Johan Vlug

Ontwerpend onderzoek binnen de opleiding landschapsarchitectuur Academie van Bouwkunst Amsterdam 54

Madeleine Maaskant

Ontwerpen als onderzoeksstrategie bij TU Delft landschapsarchitectuur 60

Steffen Nijhuis

De bureaus 67

Een praktijkvisie op ontwerpend onderzoek 68

Inge Kersten & Hank van Tilborg

Onderzoekend ontwerpen aan de circulaire stad 76

Steven Delva & Marieke Berkens

Ontwerpend onderzoek in de praktijk: duurzame recreatielandschappen in Skaftárhreppur, IJsland 82

Jorrit Noordhuizen & Wieteke Nijkraake

De opdrachtgevers 89

Ontwerpend onderzoek bij de Provincie Noord-Holland 90

Mark Eker

Expeditie Nieuw Landschap 96

Abe Veenstra

Ontwerpend onderzoek in het HBO, een lectoraatsopgave? 102

Noël van Dooren

Ruimte voor ontwerpend onderzoek, acht voorwaarden in citaten 108

Harma Horlings

Ambitie 115

Ontwerpend onderzoek: Actiepunten voor verdieping 116

Colofon 118

Expeditie Nieuw Landschap

Abe Veenstra

Als vakwereld worstelen we met onze begrippen. Wat is nu eigenlijk landschap, wat verstaan we onder *ruimtelijke kwaliteit*? Ook *ontwerpend onderzoek* is zo'n begrip dat vanzelfsprekend lijkt tot dat je het probeert te definiëren. Dan wordt het glibberig en blijken er verschillende interpretaties, accentverschillen en formuleringen te kiezen waarin de begrippen onderzoek en ontwerp zich op steeds wisselende manieren tot elkaar verhouden.

Ontwerpend onderzoek is wat mij betreft in essentie een zoektocht: een verkenning van mogelijke nieuwe landschappen, steden en ruimtes. Anders dan bij concrete inrichtingsvraagstukken is de intentie niet realisatie van het ontwerp, maar het vergaren van nieuwe kennis en inzichten. Ontwerpend onderzoek is daarmee een soort ontdekkingsreis: een expeditie naar nieuw landschap.

Eenhoorns & draken

Bij een dergelijke expeditie is, net als bij de historische ontdekkingsreizen, succes op voorhand niet verzekerd. Het is een zoektocht naar het onbekende land, 'terra incognita' waar de cartografen zich eenhoorns en draken inbeeldden. Een reis meteen vermoeden van een bestemming, maar de route is ongewis. Soms wordt niet gevonden waarop gehoopt was, maar ook onverwachte ontdekkingen behoren tot de mogelijkheden. Juist die onzekerheid maakte het voor bijvoorbeeld Columbus nog een hele klus sponsors te vinden voor zijn expedities. Wie is er in staat en bereid een dergelijk risico te lopen; in wiens belang is zo'n ontdekkingsstocht eigenlijk? Na jarenlang leuren vond hij uiteindelijk het Spaanse hof bereid zijn avontuur te financieren.

Voor ontwerpend onderzoek speelt een vergelijkbare vraag. De uitkomsten zijn doorgaans niet direct te 'verzilveren'. Het gaat om nieuwe inzichten in complexe ruimtelijke vraagstukken met vaak vooral een lange termijn perspectief. Ook hier ligt het dus voor de hand de opdrachtgevers in eerste instantie op overheidsniveau te zoeken. Vooralsnog speelt ontwerpend onderzoek echter bij veel overheden een relatief bescheiden rol in de dagelijkse praktijk. Daarbij komt dat er een beweging gaande is waarbij de overheid zich steeds meer terug trekt uit het ruimtelijk domein, verantwoordelijkheden meer en meer op lokaal niveau worden neergelegd en visies op regionale schaal zeldzaam worden. Wie initieert de zoektocht naar het nieuwe landschap?

Friesland, Noarderleech, juli 2012.

Een eindeloos leeg landschap. In de verte de vage contouren van wat Ameland moet zijn. Te midden van de leegte een dobbe: een intrigerende cirkelvormige dijk rond een drinkwaterpoel voor het vee. Op de rand van de dobbe staat een handvol tentjes, ons bivak voor deze expeditie. Wij zijn op pad met de terreinbeheerder van It Fryske Gea, die ons de schoonheid, rust en ruimte van 'Fryslân Bûtendyks' laat ervaren. Later die avond wordt aan een lange tafel een bijzonder diner geserveerd: de kok van het nabijgelegen restaurant de Zwarte Haan heeft zijn 'foodtruck' in dit buitendijkse gebied geparkeerd en serveert lokale streekproducten die letterlijk binnen

Kamperen in de dobbe.

handbereik zijn: lamsoor, zeekraal, oesters en lamsvlees staan op het menu. Langzaam schuift de duisternis het gebied in. Bij het kampvuur loodsen vrijwilligers van de volkssterrenwacht in Burgum ons langs de immense sterrenpracht zoals die zich tussen de wolkenflarden toont. In de stromende regen, wordt de volgende dag het kamp opgebroken en verplaats het gezelschap zich naar het bezoekerscentrum achter de dijk. Daar wordt het advies 'Waddenland aan Zee; de Nederlandse Waddenkust ontwaakt' van Atelier Fryslân gepresenteerd.

Werkplaats voor ruimtelijke kwaliteit

Atelier Fryslân bracht als 'onafhankelijke werkplaats voor ruimtelijke kwaliteit' in de periode 2008-2012 zowel gevraagd als ongevraagd advies uit over ruimtelijke opgaven in de provincie Friesland [1]. Het atelier-team deed dit soms zelfstandig, soms met de inzet van ontwerp- en onderzoekskracht van externe bureaus. Opdrachtgever was de provincie, ondersteunt door het Wetterskip, de Vereniging Friese Gemeenten en It Fryske Gea. Het kampeeravontuur in de dobbe van Noarderleech vloeiende voort uit een tweetal adviezen waar ontwerpend onderzoek een centrale rol in speelde.

Voor het advies 'Klimaatverandering en ruimtelijke kwaliteit' stond de opgave voor waterveiligheid als gevolg van zeespiegelstijging centraal. Verschillende bureaus [2] deden onderzoek naar alternatieven voor de traditionele dijkversterking; alternatieven waarbij andere ruimtelijke opgaven konden meeliften of nieuwe onvermoede kwaliteiten tot ontwikkeling konden worden gebracht. In een van deze toekomstbeelden groeit het buitendijkse kwelderlandschap

langzaam mee met de stijgende zeespiegel door herintroductie van de aloude techniek van landaanwinning. Door strategische plaatsing van palenrijen wordt het natuurlijke proces van sedimentatie gestuurd en versterkt. Voor dit nieuwe land voorzag het ontwerp in nieuwe betekenissen voor natuur en recreatie. Het idee van kamperen in een dobbe was geboren. Aan de wieg van het advies 'Waddenland aan Zee' stond de ontdekking dat Nederland eigenlijk een vergeten kust heeft. Daar waar in Duitsland de Waddenkust een sterke toeristisch recreatieve ontwikkeling doormaakt, ligt feitelijk hetzelfde landschap er in Groningen en Friesland leeg en verlaten bij, met alle krimp-problematiek van dien. Wat is de potentie van dit gebied, en hoe kunnen de kwaliteiten worden aangewend voor een ontwikkeling waar het gebied ook economisch wat aan heeft? Met die vragen zijn ontwerpers [3] in dit gebied, in opdracht van het Atelier, aan de slag gegaan. Het leidde tot een rijke oogst met verlokkelijke beelden van o.a. een 'modderspa', 'Holwerd aan Zee' en 'getijden-tapas' van zilte zaligheden. Voor de presentatie van dit advies besloten we de daad bij het woord te voegen en zelf met een aantal geïnteresseerden de recreatieve potenties van het gebied aan den lijve te ondervinden.

Nu 5 jaar later ligt de Friese Waddenkust er op het eerste gezicht niet wezenlijk anders bij dan tijdens ons kampeeravontuur. Toch is er wel iets gaande. Het idee van 'Holwerd aan Zee' is omarmd door de bewoners van het dorp en wordt ondersteund door een grote groep instellingen, bedrijven en overheden. Er is een werkgroep, een website, een 'online community' en een Living Lab – alles gericht op het laten slagen van dit idee. Meer en meer bedrijven profileren zich als onderdeel van de Waddenkust met een eigen 'Waddengoud' keurmerk. En eerder dit jaar stond in de Volkskrant een interview met Joop Mulder, 'cultureel landschapontwikkelaar' en vooral mister 'Oerol', over zijn plannen voor een 'cultuurlint' van Friesland tot Denemarken langs de Waddenkust. Hij weet daarbij projecten van de grond te trekken zoals een 'Terp fan de toekomst' voor culturele voorstellingen, bijzondere verblijfsrecreatie in de vorm van een 'sterrenschuur' met glazen dak en een drijvend kunstwerk op het wad.

Uiteraard is dit alles niet het gevolg van één enkel ontwerpend onderzoek. Ideeën en plannen van verschillende partijen versterken elkaar en ontlokken nieuwe initiatieven. Ontwerpend onderzoek helpt bij het voorstelbaar maken van een mogelijke nieuwe toekomst en kan daarbij zowel overheden als bewoners en ondernemers inspireren tot nieuwe vergezichten en uiteindelijk ook concrete plannen.

Duurzaam opdrachtgeverschap

Wat dit voorbeeld ook laat zien is het resultaat van ontwerpend onderzoek weer nieuw onderzoek kan uitlokken. De kiem voor het denken over de toeristisch-recreatieve potenties van de Waddenkust werd gelegd door de resultaten van het onderzoek naar klimaatverandering. Alleen wanneer ontwerpend onderzoek op structurele wijze wordt ingezet als instrument zijn dergelijke 'doorontwikkelingen' te oogsten. Dit vraagt dus om continuïteit aan de zijde van de opdrachtgever. Het Atelier moest helaas na vier jaren haar

Schets Buro Harro, de nieuwe kwelder. Uit: advies Klimaatverandering en ruimtelijke kwaliteit, Atelier Fryslan.

deuren sluiten en heeft daarmee niet door kunnen bouwen op het gelegde fundament. Iets soortgelijks is te zien bij andere onafhankelijke provinciale kwaliteitsadviseurs en –teams [4], die vaak na een aantal jaar advies en onderzoek weer uit beeld verdwijnen. Ook de ontwerpbureaus die worden ingeschakeld zijn feitelijk vaak ‘passanten’ die zich in vaak relatief korte tijd vastbijten in een bepaald onderwerp. Het is dan ook van belang dat ontwerpend onderzoek als instrument steviger verankerd wordt in praktijk van ruimtelijke ordening zoals die binnen de overheden wordt bedreven.

Belangrijke actuele ruimtelijke opgaven zoals energietransitie en klimaatadaptatie kenmerken zich door complexiteit, onzekerheid en maatschappelijk debat. Juist bij dergelijke onderwerpen kan ontwerpend onderzoek een toegevoegde waarde hebben in het verkennen en verbeelden van mogelijke toekomstbeelden. Het zijn ook bij uitstek thema’s waarbij de continuïteit in onderzoek van belang is om de oogst van nieuwe inzichten weer te benutten voor vervolgonderzoek, verdieping en verfijning. Hier ligt een belangrijke taak voor overheden die zich juist op het bovenlokale, regionale schaalniveau richten en van wie verwacht mag worden te handelen vanuit een lange termijn perspectief. Provincies, maar ook waterschappen doen er dan ook goed aan ontwerpend onderzoek op dergelijke thema’s veel sterker en structureler in te zetten als instrument en zich daarmee te positioneren als ‘duurzame’ opdrachtgevers van de voortdurende expeditie naar nieuwe landschappen.

Abe Veenstra

Abe Veenstra was van 2008 tot 2012 lid van het Atelier Fryslân en van 2013 tot 2016 Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit (PARK) in Zuid-Holland.

Noten

- [1] Zie voor een overzicht van het complete oeuvre: <https://goo.gl/QzGc1q>
- [2] Buro Harro, Robbert de Koning
landschapsarchitect, Rietveld landscape
- [3] B+B stedenbouw en landschaps-
architectuur, Bosch Slabbers landschaps-
architecten, Buro Harro
- [4] In de provincie Overijssel is er het Atelier Overijssel. De provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht kennen een Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit (PARK).

Colofon

Samenstelling & redactie

Steffen Nijhuis
Danielle Niederer

Vormgeving

Danielle Niederer

Drukwerk

New Energy Drukwerk

ISBN

978-90-827899-0-4

Copyright

2017
Dutch School of Landscape
Architecture
www.d-s-l.info

DSL

DUTCH SCHOOL

OF

LANDSCAPE ARCHITECTURE

© Alles uit deze publicatie mag worden geciteerd en vermenigvuldigd, mits de bron (publicatie en schrijver) wordt vermeld.

Deze publicatie is met de grootste zorg samengesteld. De Dutch School of Landscape Architecture neemt echter geen verantwoordelijkheid voor (in)directe schade veroorzaakt door het gebruik van aangeboden informatie. Noch rechten, noch claims kunnen vloeien uit de inhoud van deze publicatie.

Fotocredits

Ben ter Mull, 4-5, 105

Thomas Lenden, 18

Academie van Bouwkunst, 8-9

Danielle Niederer, 14,15, 16, 66-67,
88-89, 114-115

Commons wikimedia, 21, 23
MUST Stedenbouw, 31

Institute Of Place Making (IOPM),
iopm.nl, 32-33, 64

Sanda Lenzholzer, 36
Adrian Noortman, 49
Mirte van Laarhoven, 59

NOHNIK, 87, 89

Provincie Noord-Holland, 93
Annemarie Hoogwoud, 98

De Dutch School of Landscape Architecture heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden van gebruikte beelden te achterhalen. Mocht het desondanks voorkomen, dat een persoon van mening is dat bepaalde rechten niet worden gerespecteerd, dan verzoeken wij om contact op te nemen met de DSL via email@d-s-l.info.

Nederlandse landschapsarchitecten zijn voorlopers bij het vinden van oplossingen voor 'global issues' als klimaatverandering, voedselvoorziening, de leefbaarheid van steden en de energietransitie. Ontwerpend onderzoek heeft zich hierbij bewezen als hét middel om vat te krijgen op opgaven en perspectieven te ontwikkelen voor een wereld waarin de complexiteit alleen maar toeneemt.

Maar wat is 'ontwerpend onderzoek' eigenlijk precies? Hoe wordt er in de dagelijks praktijk mee omgegaan? En kan ontwerpen worden ingezet voor kennisverwerving, en hoe dan? In deze publicatie reflecteren onderwijsinstellingen, bureaus en opdrachtgevers vanuit hun eigen perspectief op vragen zoals deze en gaan ze op zoek naar een gemeenschappelijke basis om verder te gaan met als doel het onderzoeksdomein, en daarmee de fundamenten van het vak, verder te ontwikkelen.

